

Väitös rinnastamisen ongelmista

JYRKI KALLIOKOSKI *Ja. Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 497. Helsinki. 244 s.

Suomalaiset rinnastuksen tutkijat on äkkiä mainittu. Paavo Pulkkinen väitteli runsaat kaksi vuosikymmentä sitten ns. asyndeettisestä eli ilman konjunktiota rakentuvasta rinnastuksesta (*kuuna päivänä, syödä juoda*) mutta jätti lauseidenvälisen rinnastuksen kokonaan työnsä ulkopuolelle. Marjatta Haipus kartoitti tiiviissä kvantitatiivisessa selvityksessään vuonna 1975 Oulun korpuksen eri tekstilajeissa esiintyvien rinnastuskonjunktioiden taajuuksia, mutta ei puuttunut lähemmin niiden tekstuaalisiin tehtäviin. Jorma Vuoriniemi on luonut yleiskatsauksen konnektoreihimme vuonna 1976. Tuossa kirjoituksessaan Vuoriniemi totesi yksiselitteisesti, että »oltaneen yksimielisiä siitä, ettei asiaproosassa virkettä aloiteta sellaisilla partikkeleilla kuin *ja, sekä, eli, kunnes ja kun taas*». Syksyllä 1988 hyväksyttiin Helsingin yliopistossa Riitta Korhonen-Kuschin liseniaatintyö, joka käsitteli suomen *mutta*-luokan konnektoreita. Tässäpä Kalliokosken edeltäjien luettelo taitaa ollakin.

Näistä oppihistoriallisista syistä lienee selvää, että Kalliokosken on täytynyt kääntyä fennistiikan ulkopuolelle saadakseen työlleen kiinnekohtia ja tukipilareita. Elementtien kytkemistä kielen eri tasoilla ja vallankin rinnastusta on käsitelty useissa kymmenissä ulkomaisissa tutkimuksissa, joihin Kalliokoski onkin

väitöskirjassaan lähes oppihistorioitsijan perusteellisuuudella paneutunut. Tekijän monipuolinen kielitaito on mahdollistanut sen, että lähteistö ei ole yksipuolisen anglosaksinen, vaan yhteensä 236 nimikkeestä on muualta Euroopasta viitisentoista prosenttia.

Nyt käsillä olevan tutkimuksen otsikon nähtyään joku voi ihmetellä, miten niin pienestä voi väitellä kuin *ja*-sanasta. Alaotsikko, siis *rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö* paljastaa kuitenkin jo, että kysymys on paljosta muusta. — Voisi hyvinkin väittää, että tutkimuksen aihe on epätavallisen laaja, milteipä rannaton. Kalliokoski lähestyy aihettaan kahdella tavoin. Toisaalta hän seuraa ja saa lukijan seuraamaan sitä varsin monenkirjavaa ja monentasoistakin lingvististä keskustelua, jota rinnastusta koskevassa tutkimuksessa on eri lähtökohdista käyty. Toisaalta hän on koonnut näiden oletusten ja väitteiden testaamiseksi suomenkielisen aineiston, jossa on paitsi Lauseopin arkistosta saatuja kontekstittomia virkkeitä myös kokonaisia tekstejä kuten mainoksia, pikku-uutisia, kaunokirjallisten teosten aloituksia, suullisia selostuksia sekä yksi haastattelutilanteessa puhuttu kertomus ynnä viimein myös spontaania arkikeskustelua. Tällaista jättiläisurakkaa tuskin kukaan on ennen Kalliokoskea tehnyt. Useissa hänen lähteistään teoria kiirehtii aineiston edelle; yleistä on tietenkin myös, että tarkastelu on rajattu joko lauseensisäisiin, syntaktis-semanttisiin kysymyksiin taikka sitten selvästi tekstin rakentamista koskeviin kysymyksiin.

Syntaktisissa rinnastusta koskevissa tutkimuksissa on ollut pohdittavina lähinnä kolme kysymystä. Ensimmäinen on se, millaisia rakenteellisia ehtoja rinnastukselle voidaan asettaa. Tällaisiksi on tarjottu mm. syntaktista samantyyppisyyttä sekä symmetriaa. Toinen paljon purtu aihe on se, milloin on kyse lausekkeiden, milloin lauseiden rinnastamisesta, ääritapauksina *Espoo ja Vantaa ovat sekavia kaupunkeja* vs. *Espoo ja Vantaa ovat napit vastakkain*. Ja kolmanneksi on mietitty sitä, mitkä ovat rinnasteisissa rakenteissa esiintyvien ellipsien rajoitukset. Syntaksin osuuteen kuuluu Kalliokosken teoksesta vajaa kolmannes. Tässä jaksossa osoitetaan paitsi alan tutkimuksessa saavutetut tulokset myös sen vääjämätön yksipuolisuus. Ellipsiä koskeva luku on kriittisyydessään antoisin, ja siinä on selviä omia tuloksia suomen kielen tulevan tutkimuksen käyttöön; kielen monitulkintaisuutta käsittelevä lyhyt luku on sen sijaan odotettua heiveröisempi.

Seuraavan, edellisen kanssa samankeskisen ympyrän aihe on semantiikka. Pulmina tässä ovat saman semanttisen kategorian vaatimus, semanttisten rajoitusten loukkaukset kuten tseugma (*Mies ja takki istuvat yhtä hyvin*) sekä sen eksplikoiminen, että rinnastettavilta vaaditaan toisaalta jonkinasteista semanttista distinktiivisyyttä. Semanttista distinktiivisyyttä koskeva luku on kohentunut paljon käsikirjoitusvaiheesta, mutta tseugmaa koskeva jakso on retorikolta odottamattoman vaisu.

Kun siirrytään turvalliselta lausetasolta ja sen sinänsä kyllä vaikeista syntaktis-semanttisista ongelmista tekstiin ja diskurssiin, tuntuu Pandoran lipas aukeavan. Kielen tarkasteluun tulevat väkisin mukaan sen tuottaja ja tulkitsija: emme enää liiku pelkästään asiaintilojen ja kielenulkoisten ilmiöiden välisissä suhteissa, vaan kuvaa mutkistavat kielenkäyttäjien tarkoitusperät, retoriset ambitiot, kielen ja kielenainesten monifunktioisuus, kontekstin vaikutus sekä puhujan valintojen runsaus.

Kalliokoskelle ei ole riittänyt se, että hän olisi ulottanut tarkastelunsa yli lause- ja virkerajan, siis monologiseen kirjoitettuun tekstiin. Hän on halunnut valottaa rinnastamista ja konjunktion käyttöä myös suunnittelemattomassa puheessa ja kerronnassa sekä eräissä tekstilajeissa – myös kaunokirjallisissa. Tämä tuo kuvaan mukaan paitsi tekstilingvististä ja retoriikan välineistöä myös aivan kentän toiselta laidalta keskusteluanalyysin ja spontaanin kerronnan tutkimisen kalustoa. Näin siis yhden pikku sanan kautta aukeaa eteemme lingvistiikan koko kirjo; vain historiallisen aspektin tekijä on tieteen tahtoen jättänyt panoraaman ulkopuolelle.

Yksi keskeinen kysymys, jota tutkija joutuu pohtimaan, on se, kuinka monta merkitystä *ja*-partikkelilla on – vai voidaanko kenties kaikkien eri merkitysten ja käyttöjen pohjalla nähdä yksi pienin yhteinen nimittäjä. Kalliokoski päätyy ns. minimalistiseen näkemykseen, ainakin tekstissä: *ja*-sana on vastaanottajalle »tulkintaohje», ja sen avulla muodostetun kytköksen konversationaaliset implikaattorit ovat vastaanottajan pääteltävissä rinnastettujen ilmausten merkityksen ynnä ympäröivän kontekstin nojalla (esim. s. 142). Aivan yhtä selvästi tämä ei tule esiin keskustelussa käytettyä *ja*-partikkelia kuvattaessa (yhteenveto s. 196–198), vaikka siinäkin nostetaan nimenomaan esiin itse kielen monifunktioisuus yhtenä sekä tulkintaan vaikuttavana tekijänä että kuvauksessa varteenotettavana muuttujana.

Tutkielman laatiminen seuraamalla lingvistiikan etenemistä syntaksista kohden tekstiä ja retoriikkaa takaa omalla tavallaan sen luettavuuden. Raskaslukuisuutta ei silti kokonaan ole helpottanut lukuisien sivupolkujen ja kirjallisuusmainintojen siirtäminen nootteihin. Itse asian ratkaisemisen kannalta, siis siltä, miten syntaktis-semanttisesti rajoittuneen »kieliopillisen» rinnastuksen voi ymmärtää puheen ja diskurssin monipuolisempaa ja vivahteikkaampaa taustaa vasten, työn kokonaisrakenne ei eh-

kä kuitenkin ole optimaalinen. Jollekulle voi vielä jäädä vaikutelma, että *ja*-sanana syntaktinen käyttö olisi primaarisista ja sen käyttö puheessa jotenkin toisijaista. Näin ei kuitenkaan voi olla, onhan partikkeli lainautunut kieleen suullisessa vaiheessa palauteartikkelina (vrt. saksan minimipalautetta *ja*).

Jos ja kun tekijä pitää itseään lähinnä tekstilingvistinä ja retoriikan tutkijana, lukijaa voi kummastuttaa, että syntaksin ja retoriikan rajaa ei teoksessa oikeastaan pohdiskella. Kun syntaksin puolella on paljon pohdittu kahden rinnastettavan symmetrisyyden ehtoja, on arkipuheen retoriikassa käynyt ilmi, että nimenomaan kolmiosainen luettelo on jokapäiväisessäkin retoriikassa yleinen ja tunnistettava konstruktio. Symmetriaa Kalliokoski käsittelee pitkään, mutta kolmiosaista listaa vain sivulauseissa, vaikka aineistossa siihen olisi tarjoutunut hienoja näytteitä (esimerkiksi kirjainosten retoriikka!). Jostakin syystä tekijä on jättänyt käsittelemättä *eikä* ja *sekä* -partikkelit, mikä osaltaan vetää huomiota vain symmetrisiin tapauksiin.

Kalliokoski on siis jättänyt syrjään kielen historian. Kun tutkimusaineistona on sellainen käyttötyyppien kirjo kuin nyt tässä, käyttötapojen synkroninen variaatio olisi kuitenkin suonut mahdollisuudet sen pohtimiseen, miten kovin monikäyttöisestä diskurssipartikkelista, alkuaan siis germaanisesta lainasta, on kirjakielessä päädytty virkkeensisäiseen, symmetriaa edellyttävään »konjunktioon». Teoksen suunta syntaksista kohden käyttöä on tässä varmaankin kahlennut tutkijan mielikuvitusta. *Ja*-partikkelin moninaisia käyttömahdollisuuksia esimerkiksi keskustelussa valotetaan kylä oivaltavasti, samoin sen retorisia tehtäviä silloin, kun se yhdistää pikemminkin samaa kuin eri asiaa tarkoittavia ilmauksia. Tekstilingvistinen luku ei sen sijaan tarjoa paljon muuta kuin Hallidayn ja Longacren taksonomioiden laimeita sovelluksia.

Teokseen on jäänyt jonkin verran epämääräisyyttä ja vähän virheitäkin.

Tekijä ei sano tekevänsä kvantitatiivista tutkimusta (s. 22). Lukija ei siksi tiedä, miten olisivat tulkittavissa monet sellaiset sanakäänteet kuin jotakin tavataan »lähes aina», »keskustelussa harvemmin kuin kertomuksissa» taikka »x:ssä on enemmän jatkeiksi luokiteltavia *ja*-sanoja kuin y:ssä». Kun relevantti mikrokonteksti ei käy ilmi, tällaiset yleistyksiset ovat hämääntyttäviä. Retoriikka-sanaa käytetään myös melko huolettomasti, kuin arkikielen sanontaa ikään, samoin pidetään selittämättä selvänä, mitä »puhekielisyys» milloinkin on. Tekstilingvistisestä kuvakielestä (ilmaus x on »irrallisempi» tai »dramaattisempi» kuin y) ei ole täysin päästy irti; »painokkuutta» tarjotaan selitykseksi silloinkin, kun kyse on selvästi merkityserosta (esim. s. 103). Tulevan tutkimuksen yksi tehtävä olisi miettiä mainitunlaisten retoristen merkitysten luonnetta; mielenkiintoisia kysymyksiä synonymiasta aukeaa etemme.

Joistakin yksittäisistä analyysiratkaisuista voi olla tekijän kanssa eri mieltä; otan tähän yhden näytteen. Sivulla 76 arvellaan rinnastuksen anomalian johtuvan siitä, että tarkoitteet, joihin rinnastettavissa ilmauksissa viitataan, ovat eri asteen olioita. Oma käsitykseni on, että kyse ei ole yksioikoisesti tarkoitteiden samanasteisuudesta vaan siitä, minkä kehyksen ne aktivoivat kuulijassa (**Jussi ja ydinvoimalaonnettomuus pelottavat Pekkaa* vs. *Reagan ja ydinvoimalaonnettomuus pelottavat Pekkaa*). Vaikka sekä *Jussi* että *Reagan* viittaavat ensimmäisen asteen olioihin, jälkimmäisen erisnimen voi katsoa aktivoivan 'tuhoisan politiikan' kehyksen, mitä tavallinen etunimi ei voi tehdä.

Jyrki Kalliokosken lähestymistapa ja ote on fennistiikassa poikkeuksellinen. Oppineisuutta on sikäli vähän liiaksikin, että kaikki esille pääsevät näkökulmat eivät ole osoittautuneet erityisen hedelmällisiksi. Lukeneisuus tuntuu ajoittain estäneen tutkijaa paneutumasta itse ongelmaan, sitä kun on aina lähestytty jonkin valmiin tai sellaiseksi arvellun

Kirjallisuutta

ratkaisun kautta. Suomen kielen rinnastuksen mahdolliset erityisyydet eivät nouse työn tuloksena varsinaisesti esiin: ei selviä, olisivatko jostakin toisesta kulttuurista poimitut teksti- ja keskustelunäytteet johtaneet kautta linjan samaan tulokseen. Voi uumoilla, että tekstuaalinen ja syntaktinen käyttö heijastavat samaa yleiseurooppalaista retoriikkaa yli kielirajojen kun taas puhutun diskurssin puolella voisi erottaa kulttuurikohtaisiakin erilliskäytänteitä. Oli kummin päin hyvänsä, pidän vahinkona, että tämä monipuolinen teos on päätetty julkaista vain suomeksi. Toivottavasti se poikii artikkeleita kansainvälisille foorumeille.

AULI HAKULINEN